

KS. BOGUSŁAW MIGUT

LITURGICZNA PERSPEKTYWA TEologii

LITURGICAL PERSPECTIVE OF THEOLOGY

Abstract. An important help in finding the right place for the liturgy in theology and the manner of doing theology is the new document of the Congregation for the Clergy *The Gift of Priestly Vocation. Ratio Fundamentalis Institutionis Sacerdotalis* issued on 16 December 2016. This document provides a new order of subjects taught in the seminaries. Sacred Scripture is put first being the soul of theology (*Dei Verbum* 24). It is followed immediately by the study of the sacred liturgy, which “must be considered a fundamental discipline”. This is because Scripture and the liturgy constitute a living theology, they are the first and primary *locus* for entire theology. The fact that liturgy immediately followed Sacred Scripture is also influenced by a new, in-depth understanding of the liturgy found in the *Catechism of the Catholic Church* and in contemporary theologians (J. Corbon, A.M. Triacca, A. Schmemmann, J. Ratzinger and a deeper connection of the liturgy with Divine Revelation and its transmission. The author of the article recognizes the particular significance of liturgical theology, focused on the joint presentation of the three components of the liturgy, that is, the salvific mystery of God, the liturgical celebration and Christian life. Liturgical theology can be done from the perspective of each of the elements of the liturgy (*Mysterium-Actio-Vita*). Liturgical theology is the most perfect fulfilment of the liturgical perspective of theology.

Key words: liturgy; theology; *Ratio fundamentalis* 2016; Bible; theologia prima; theologia secunda; Divine Revelation; transmission of Divine Revelation; liturgical theology; systematic theology; pastoral theology.

Ważną pomocą do znalezieniu właściwego miejsca liturgii w teologii i sposobu uprawiania teologii jest nowy dokument Kongregacji ds. Duchowieństwa Stolicy Apostolskiej z 16 grudnia 2016 r., zatytułowany *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*¹. Dokument ten podaje nową kolejność przedmiotów wykładanych w seminariach duchow-

---

Ks. dr hab. BOGUSŁAW MIGUT, prof. KUL – dyrektor Instytutu Liturgiki i Homiletyki na Wydziale Teologii KUL, kierownik Katedry Teologii i Duchowości Liturgicznej; adres do korespondencji – e-mail: bmigut@kul.lublin.pl

¹ Watykan: L'Osservatore Romano 2016 (dalej jako RFIS).

nych. Na pierwszym miejscu umieszczono studium Pisma Świętego, będące duszą teologii (por. DV 24)², a zaraz po nim studium świętej liturgii, która „winna być uznana za dyscyplinę podstawową”³. Na kolejnych miejscach dokument wymienia teologię dogmatyczną wraz z sakramentologią, teologię moralną, teologię pastoralną, misjologię, naukę społeczną Kościoła, historię Kościoła, prawo kanoniczne oraz „inne dyscypliny (np. ekumenizm oraz historię religii)”⁴.

1. DLACZEGO LITURGIA BEZPOŚREDNIO PO BIBLII W NOWYM *RATIO FUNDAMENTALIS*?

Pytanie, które się narzuca, dotyczy drugiego miejsca liturgii bezpośrednio po Biblii, a przed teologią dogmatyczną czy teologią moralną. Trudno posądzać Kongregację o deprecjonowanie teologii dogmatycznej i teologii moralnej wobec dyscypliny, która w powszechnym mniemaniu zajmuje się „rytuałem katolickim”. Pierwsza odpowiedź każe się odnieść do dwóch głównych *loci theologici* chrześcijańskiej teologii, a są nimi Biblia i właśnie liturgia. Druga odpowiedź na pytanie o dowartościowanie liturgii w rankingu dziedzin teologicznych wiąże się z pytaniem o nowe, pogłębione pojmowanie liturgii w relacji do nowego i pogłębionego pojmowania teologii, mającego swe źródło w nowym, również pogłębionym pojmowaniu Objawienia Bożego.

1.1. WZAJEMNA RELACJA LITURGII I BIBLII

Pojmowanie liturgii w *Ratio fundamentalis* jako głównego *locus theologicus* zaraz po Piśmie Świętym każe przeanalizować soborowe (Sobór Watykański II) i posoborowe postulaty nauczania Kościoła, dotyczące miejsca liturgii w teologii i liturgicznego ukierunkowania teologii. Warto jednak najpierw zwrócić uwagę, że dokument ten jest nawiązaniem do podziału teologii, jaki był obecny u niektórych Ojców Wschodnich oraz u niektórych uczestników ruchu liturgicznego. Polega on na wskazaniu na dwa rodzaje teologii, czyli na teologię pierwotną (*theologia prima*) i na teologię wtórną

² Por. RFSI 166.

³ RFSI 167. To samo w wersji angielskiej brzmi: „The sacred liturgy must be considered a fundamental discipline”, a we włoskiej: „La sacra liturgia deve essere considerata una disciplina fondamentale”.

⁴ RFSI 175.

(*theologia secunda*). Teologią pierwotną są Pismo Święte i liturgia, gdyż Biblia jest miejscem objawienia się Boga w spisanych przez natchnionych autorów Jego słowach i czynach, liturgia zaś jest miejscem sakramentalnego objawienia się i działania słowa Bożego w Jezusie Chrystusie w czasie Kościoła. Podkreśla to Louis Bouyer, gdy stwierdza: „Jedynie w Kościele, który jest Ciałem Chrystusa, żywe Słowo Boże w Chrystusie nie przestaje być pośród nas obecne, nie przestaje aktualnie do nas przemawiać. Jedynie w Ciele Chrystusa nie przestaje mieszkać Duch Chrystusowy, jako Duch zawsze ożywiający. Doświadczamy tego w szczególny sposób podczas sprawowania liturgii. Bo zgromadzenie liturgiczne Kościoła jest zgromadzeniem Ludu Bożego, zwołanym przez samego Boga przede wszystkim dla słuchania Jego Słowa”⁵. Dla L. Bouyera zwoływanie Ludu Bożego na liturgię, czyli na wspólnotowe słuchanie słowa Bożego, nie jest czymś sztucznym, co realizowałoby się jakby już po fakcie, by przywracać młodość dokumentowi, który się zestarzał. Przeciwnie, stwierdza Bouyer, „jest to normalna droga, na której powstawały, a następnie zostały zebrane teksty biblijne; droga, na której powinny one zawsze być przyjmowane tak, jak zostały dane. Dla przekonania się o tym wystarczy rozważyć decydujące momenty w dziejach Ludu Bożego, będące równocześnie decydującymi momentami w historii biblijnej, tak jak ona sama nam to przedstawia”⁶.

Teologia związana z Biblią i liturgią jest teologią pierwotną, gdyż wydarzenie zbawcze przekazywane w Biblii jest sakramentalnie uobecnianie w liturgii. Wydarzenie zbawcze i jego uobecnienie w czasie Kościoła w liturgii stanowią jedną całość. Teologiem, który zapoczątkował w wieku XX takie podejście, był Odo Casel, dla którego teologia jest „oglądem misterium Boga w świetle liturgii” (*eine im Geist der Liturgie Gesamtschau*), w świetle jej symboliki w obrazie, jaki ona tworzy. Tylko z tej perspektywy możliwe jest pełne uchwycenie istoty chrześcijaństwa (*Gesamtaussprache über das Wesen des Christentums*)⁷. O. Casel podkreśla, że najwartościowszą teologią jest ta ukazująca Bożą rzeczywistość przez pryzmat celebrowanego misterium, czyli przez pryzmat jego symboliki. Tylko taka teologia „otwiera rozległy i fascynujący wymiar rzeczywistości zbawienia, odkrywa jego chrystopcentryzm, wydobywa personalny charakter sakramentalnego pośrednictwa

⁵ L. BOUYER, *Wprowadzenie do życia duchowego. Zarys teologii ascetycznej i mistycznej*, przeł. L. Rutowska, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1982, s. 27; por. D. ZORDAN, *Connaissance et Mystère. L'itinéraire théologique de Louis Bouyer*, Paris: Cerf 2008, s. 135-138.

⁶ L. BOUYER, *Wprowadzenie do życia duchowego*, s. 27.

⁷ Por. W. ŚWIERZAWSKI, *Dynamiczna „Pamiętka” Pana. Eucharystyczna anamneza Misterium Paschalnego i jego egzystencjalna dynamika*, Kraków: PTT 1980, s. 94.

i tym samym wnosi płodną inspirację” dla innych sposobów uprawiania teologii, ale też dla duchowości chrześcijańskiej⁸.

Takiego zdania był też Salvatore Marsili, jeden z przedstawicieli szkoły rzymskiej, według którego za uznaniem liturgii za teologię pierwszą przemawiają przede wszystkim racje genetyczno-historyczne. Odwołuje się on w tym względzie głównie do Jana Kasjana (ok. 360-435), Ewagriusza z Pontu (345-399) i Diadocha z Photike (ok. 400-485). Liturgia uznawana była przez nich za teologię pierwszą (*teologia prima*), gdyż postrzegali ją jako rzeczywistość pierwotną, w której wyznanie wiary, przemienione w doświadczenie wiary, staje się pierwszym konkretnym, choć symbolicznym sposobem wyrażania się myśli teologicznej. Faktycznie liturgia w porządku historycznym wyprzedza wszelki dogmat i każdy inny sposób wyrażenia wiary (*fides quae*). Jedynym, co wyprzedza liturgię i jej nieodłącznie towarzyszy, jest akt wiary (*fides qua*). S. Marsili stwierdza, że liturgiczny sposób teologicznego „mówienia” stanowi w Kościele podstawę wszelkich innych refleksji zmierzających do wyjaśnienia tego, co w języku symbolicznym objawiło się w liturgii (*theologia secunda*)⁹. Liturgia od samego początku była i jest całościowym wyrażeniem wiary, choć wymagała dalszej refleksji i wyjaśnienia. Tradycja liturgiczna jest pierwszym i najbardziej powszechnym sprawdzianem prawowierności, ale też jest ona teologią w najwyższym stopniu przemodloną i przeżyta. Z liturgii rodziła się każda teologiczna refleksja, nawet nad nią samą. Dla teologii żywej liczy się całość doświadczenia wewnętrznego, a nie tylko czysto intelektualne poznanie. Zakłada to nowe pojmowanie teologii, ale też liturgii, o czym będzie mowa dalej¹⁰. Wskazanie na doniosłość teologii pierwotnej (*theologia prima*) nie jest odrzuceniem czy pomniejszeniem znaczenia teologii wtórnej (*theologia secunda*). Teologia pierwsza postuluje wręcz istnienie *theologia secunda*, której zadaniem jest, po pierwsze, dokonywanie dalszych i ciągle odnawiających się badań nad sposobem aktualizowania się w świecie misterium Chrystusa, po drugie zaś poszukiwanie form wyrażania w języku współczesnej kultury tego, co w liturgii wyrażone jest w języku symbolicznym¹¹.

⁸ Por. TENZE, *Pro cuius amore. Myślenie, modlitwa i czyn*, Wrocław: WWKA 1984, s. 258

⁹ Por. S. MARSILI, *Teologia liturgica*, w: *Nuovo dizionario di liturgia*, red. D. Sartore, A.M. Triacca, Roma: San Paolo Edizioni 1984², s. 1513.

¹⁰ Por. B. MIGUT, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, s. 116.

¹¹ Por. S. MARSILI, *La liturgia nel discorso teologico odierno. Per una fondazione della liturgia pastorale: Individuazione delle prospettive e degli ambiti specifici*, w: *Una liturgia per l'uomo. La liturgia pastorale e i suoi compiti*, red. A. Visentin, A. N. Terrin, R. Cecolin, Padova: EMP 1986, s. 43.

1.2. NOWE ROZUMIENIE LITURGII I OBJAWIENIA BOŻEGO

U podstaw takiego dowartościowania liturgii w teologii znajduje się opisana wyżej więź Biblii i liturgii, ale też nowe i pogłębione pojmowanie samej liturgii oraz pogłębione pojmowanie Objawienia Bożego, zakładające jego więź z liturgią. Najważniejszym krokiem w odkrywaniu istoty liturgii było wydobywanie i ukazanie jej chrystocentryzmu przez papieża Piusa XII. Warto zauważyć, że miało to miejsce w czasie, gdy Kościół na nowo odkrywał swoją naturę jako Mistycznego Ciała Chrystusa. Wyakcentowanie chrystocentryzmu w liturgii sprawia, że Kościół na nowo uświadamia sobie, że dzięki liturgii żyje, że z tej liturgii czerpie siły, ale też, że to nie On sam jest w stanie Boga uwielbić. Jedynym, który może uwielbić Boga i spełnić kult, jest ten, który stał się człowiekiem – Boży Syn, który jako Głowa oddaje cześć Ojcu, przyłączając do tego członki swego Mistycznego Ciała. Dalszy rozwój rozumienia liturgii ma miejsce w Konstytucji o liturgii Soboru Watykańskiego II (KL 7), gdzie jej chrystocentryzm nabiera dodatkowo charakteru historiozbawczego. Liturgia obejmuje całą historię zbawienia, wychodzi z serca Trójjedynego Boga, w świecie stworzonym swój początek znajduje w sercu Boga-Człowieka i spełnia się w liturgii niebiańskiej, w uwielbieniu eschatologicznym (KL 5-8). Już tu w nauczaniu soborowym jasno widać, że liturgii nie da się zamknąć w samych obrzędach, czyli w samej celebracji, choć każda celebracja liturgiczna jest syntezą całej historii zbawienia i najpełniejszym na ziemi uczestnictwem w życiu Boga. Kolejnym ważnym krokiem w pojmowaniu liturgii stanowi *Katechizm Kościoła Katolickiego*, który przywołując definicję soborową, poszerza ją o aspekt wewnątrztrynitarny i kosmiczny. Według *Katechizmu* liturgia odzwierciedla schemat relacji błogosławieństwa między Bogiem a człowiekiem. Bóg udziela swojego błogosławieństwa w dziele stworzenia i zbawienia, błogosławieństwo zaś jest darem i słowem Boga. Od strony człowieka jest ono adoracją i oddaniem się w dziękczynieniu za otrzymane dary. Od początku czasu, od poematu liturgicznego o stworzeniu świata w Księdze Rodzaju, całe dzieło Boże jest błogosławieństwem, udzielanym przez Boga. Jego źródłem jest wewnętrzne życie Trójcy Świętej. Liturgia według *Katechizmu* zaczyna się w miłości, we wzajemnym przenikaniu i udzielaniu się Osób Boskich (*perychoreza*). Dopiero drugim etapem liturgii jest udzielanie się Boga na zewnątrz, najpierw w dziele stworzenia świata, a następnie jego zbawienia i odkupienia w Jezusie Chrystusie. Całe to Boże błogosławieństwo, cała historia zbawienia jest liturgią. W łańcuchu Bożych błogosławieństw ze strony człowieka liturgia jest dziękowaniem w Jezusie Chrystusie mocą Ducha Świętego. Szczytem tak rozu-

mianej liturgii jest sam Jezus Chrystus, który jest największym błogosławieństwem od Boga, czyli darem i obdarowaniem człowieka, a jednocześnie w tymże Jezusie Chrystusie błogosławieństwo jest zdolne powrócić do Ojca jako uwielbienie ze strony człowieka, a w człowieku ze strony wszystkich stworzeń.

To bardzo szerokie rozumienie liturgii ma swoje źródło w teologii wschodniej, a konkretnie pochodzi ono od libańskiego teologa pochodzenia francuskiego Jeana Corbona (1924-2001), który został poproszony przez kardynała Ratzingera o pracę nad *Katechizmem Kościoła Katolickiego*. Jego największy wpływ da się zauważyć na część drugą *Katechizmu*, która nosi tytuł *Celebracja misterium chrześcijańskiego*, a w części tej na dział pierwszy, poświęcony liturgii i ekonomii sakramentalnej¹². Główna książka Corbona na temat liturgii, zatytułowana *Liturgia – źródło wody życia*, ukazuje ją jako Misterium, mające swe źródło w życiu wewnątrztrynitarnym Boga, ale też w Pełni misterium, którym jest Jezus Chrystus. Liturgia jest też celebracją i przenika całe życie chrześcijańskie. Misterium liturgii w ujęciu Corbona jest rzeką życia i miłości wypływającą spod tronu Boga. Rzeka ta została zamknięta przez grzech pierworodny, ale w misterium Jezusa Chrystusa, zwłaszcza w Jego misterium paschalnym, rzeka ta została na nowo otwarta. Liturgię sprawuje Chrystus, zasiadający po prawicy Ojca. Od zesłania Ducha Świętego misterium liturgii ogarnia Kościół i staje się celebracją, dokonaną przez Chrystusa i przez Kościół. „W [...] poranek Pięćdziesiątnicy Duch Święty dokonuje w sposób dziewiczy poczęcia Ciała Chrystusa, utkanego z naszego człowieczeństwa – czyli Kościoła. Duch, który pochodzi od Ojca, zostaje udzielony przez Baranka zabitego, a odwieczna liturgia wdziera się nagle w nasz świat. Tak właśnie pojawia się nowe stworzenie – Ciało Chrystusa nie tylko jest pomiędzy ludźmi, ale zaczyna «jednoczyć» w sobie wszystkich ludzi”¹³. J. Corbon definiuje celebrację liturgii jako „epifanię liturgii” w czasie Kościoła, „ponieważ liturgia wylewa się w celebracji. Będzie mógł nas wówczas ogarnąć wielki sakrament, którym jest Ciało Chrystusa. Zobaczymy następnie niepowstrzymane rozszerzanie się wniebowstąpienia Pana – przemienianie każdego życia ludzkiego, czasu i przestrzeni w sakramentach”¹⁴. Trzecim elementem liturgii jest jej przenikanie życia chrześcijańskiego. „Liturgia,

¹² Por. T. KWIECIEŃ, *Wprowadzenie*, w: J. CORBON, *Liturgia – źródło wody życia*, przeł. A. Foltńska, Poznań: W drodze 2005, s. 5; K. POROSŁO, *Wpływ teologii liturgii Jeana Corbona na sekcję liturgiczną «Katechizmu Kościoła Katolickiego»*, „Roczniki Teologiczne” 61 (2014), z. 8, s. 137-139.

¹³ J. CORBON, *Liturgia – źródło wody życia*, s. 70.

¹⁴ Tamże, s. 110.

która jest misterium rzeki wody życia wypływającej od Ojca i Baranka, dotyka nas i wciąga. Celebруем ją po to, ażeby nawodniła i użyźniła całe nasze życie. Odwieczna liturgia, w której ostatecznie wypełnia się ekonomia naszego zbawienia, «wypełnia się» przez nas, w naszych sakramentalnych celebracjach, ażeby odnaleźć się w najmniejszych włóknach nas samych i naszej ludzkiej wspólnoty»¹⁵.

Podobne, choć nie identyczne, podejście do liturgii przedstawił Achille Maria Triacca SDB (1935-2002), który w teologii liturgii bardzo mocno podkreślił współistnienie trzech elementów tworzących liturgię. Podobnie jak J. Corbon wyróżnia on zbawcze misterium Boga, które wychodzi z wnętrza Trójcy Świętej, znajduje swą pełnię w Jezusie Chrystusie i obejmuje historię zbawienia (*Mysterium*). Misterium liturgii aktualizuje się i spełnia w każdej konkretnej celebracji liturgicznej (*Actio*), aby przez nią ogarnąć całokształt życia chrześcijańskiego i doprowadzić, aby i ono stawało się liturgią (liturgia życia – *Vita*). Od strony człowieka liturgia jest życiem, które by stać się uwielbieniem dla Boga, a tym samym być ogarnięte Jego zbawczym misterium, musi włączyć się w celebrację liturgiczną¹⁶.

Podobnie szerokie rozumienie liturgii reprezentuje współczesny teolog prawosławny Aleksander Schmemmann (1921-1983). Wychodzi on greckiego terminu *λειτουργία* [*leitourgia*], który oznacza wspólne działanie ludzi i wypełnianie przez nich swojego powołania, urzeczywistnianie swojego posłannictwa, a przez to stawanie się Bożym narzędziem w świecie w wypełnianiu Jego woli. „Liturgia” oznacza u niego celebrację liturgiczną. *Λειτουργία* [*leitourgia*] Starego Testamentu polega na przygotowaniu przyjścia Mesjasza, a *λειτουργία* [*leitourgia*] w Jezusie Chrystusie oznacza całe Jego życie i doskonałe wypełnienie woli Bożej. Także Kościół jest *λειτουργία* [*leitourgia*], gdyż powołany jest do tego, by działać na wzór Chrystusa i budować wraz z Chrystusem mocą Ducha Świętego Królestwo Boże¹⁷. Komentując A. Schmemmanna językiem J. Corbona i A.T. Triakki, można stwierdzić, że *λειτουργία* [*leitourgia*] obejmuje zbawcze misterium Boga i życie chrześcijańskie, choć

¹⁵ Tamże, s. 189.

¹⁶ Por. A.M. TRIACCA, *Sacerdozio ministeriale: valenze teologico-trinitarie. Contributo alla Spiritualità del presbitero*, „Liturgia” 32 (1998), s. 413; TENŽE, „Liturgia” „locus theologicus” o „theologia” „locus liturgicus”? *Da un dilemma verso una sintesi*, w: *Paschale Mysterium. Studi in memoria dell'Abate Prof. Salvatore Marsili (1919-1983)*, red. G. Farnedi, (seria: Studia Anselmiana 91. Analecta Liturgica 10), Roma: Benedictina – Ed. Abbazia S. Paolo 1986, s. 193-233.

¹⁷ Por. A. SCHMEMMANN, *Za życie świata*, przeł. A. Kempfi, Warszawa: Novum 1998, s. 20; D. FAGERBERG, *Theologia prima. Czym jest teologia liturgiczna?*, przeł. L. Bigaj, Kraków: Fundacja Dominikański Ośrodek Liturgiczny 2018, s. 38-47.

z tym ostatnim jest szczególnie mocno złączona. Liturgia jest sakramentalną obecnością zbawczego misterium Chrystusa dla uczynienia *leitourgia* [*leitourgia*] całości życia chrześcijańskiego, we wszystkich jego wymiarach.

Wysoka pozycja liturgii w nowym *Ratio fundamentalis* wypływa także ze ścisłej więzi liturgii z Objawieniem Bożym i jego uczestnictwem w jego przekazie. Konstytucja o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* poszerza rozumienie Objawienia w porównaniu z nauczaniem poprzednich soborów, zwłaszcza Soboru Watykańskiego I. Konstytucja o Objawieniu Bożym Soboru Watykańskiego II stwierdza: „Spodobało się Bogu w swej dobroci i mądrości objawić siebie samego i ujawnić nam tajemnicę woli swojej (por. Ef 1, 9), dzięki której przez Chrystusa, Słowo Wcielone, ludzie mają dostęp do Ojca w Duchu Świętym i stają się uczestnikami boskiej natury [...] Bóg niewidzialny [...] w nadmiarze swej miłości zwraca się do ludzi jak do przyjaciół [...] i obcuje z nimi [...], aby ich zaprosić do wspólnoty z sobą i przyjąć ich do niej” (KO 2). Objawienie nie ogranicza się więc do samych treści doktrynalnych, gdyż jest ono przede wszystkim samoudzielaniem się Boga. Objawienie jest całością czynów i słów Boga w historii zbawienia. Zbawcze czyny są pierwszym słowem Boga, a ich interpretacja jest słowem drugim – komentującym. Czynne objawienie Boga, a nie same prawdy objawione, są więc treścią biblijnej historii zbawienia. Objawienie jako samoudzielanie się Boga ma więc wymiar historiozbawczy i międzysobowy, czyli personalistyczny¹⁸. Ujęcie Objawienia, w nauczaniu Soboru, pozwala mówić we właściwy sposób o zbawczym działaniu Boga dla ludzi. Na tej podstawie można mówić o dwojakim działaniu Boga. Pierwszym jest działanie – objawienie historyczne, dokonane w zbawczej historii Starego i Nowego Testamentu przede wszystkim w Jezusie Chrystusie. Drugim jest działanie ponadhistoryczne, choć zarazem historyczne, czyli sakramentalne. Podmiotem tego działania jest Jezus Chrystus, w którym czyn i słowo stają się jednym. On jest Słowem Boga poprzez Jego ontologię, czyny i nauczanie¹⁹.

W takim ujmowaniu Objawienia Bożego jako samoudzielania się Boga dla życia świata można łatwo zauważyć analogię do nowego pojmowanie liturgii, jakie zostało przedstawione w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*

¹⁸ Por. M. RUSECKI, *Traktat o Objawieniu*, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2007, s. 95-98, 105-112.

¹⁹ Por. B. MIGUT, *Teologia liturgiczna jako ukierunkowanie teologii na Objawienie Boże w perspektywie życia chrześcijańskiego*, w: F.M. AROCENA, D. FAGERBERG, B. MIGUT, M. SODI, *Teologia liturgiczna. W poszukiwaniu syntezy teologii*, red. B. Migut, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013, s. 143-144.

oraz w teologii J. Corbona, A.M. Triakki, ale też A. Schmemmanna. W historio-zbawczej i personalistycznej strukturze Objawienia łatwo doszukać się podobieństwa do trzech głównych elementów składowych liturgii jako błogosławieństwa, czyli zbawczego misterium, w którym Bóg się objawia poprzez samoudzielenie, celebracji, w której aktualizuje się owo zbawcze misterium, a przez to udziela się ludziom dla ich życia, przemiany świata i budowania Królestwa Bożego.

Kolejnym zagadnieniem jest przekaz Objawienia, w którym celebracja liturgiczna, zwana potocznie liturgią, odgrywa ważną rolę. Jak zauważa Marian Rusecki, który punktem wyjścia swej refleksji czyni stwierdzenie, że „Kościół urzeczywistnia się w liturgii i przez nią”, a przez to od samego początku życia Kościoła pełni ona ważną i niczym niezastępowalną funkcję w procesie przekazu Objawienia. Wskazuje on też na historyczne pierwszeństwo *lex orandi* wobec *lex credendi*, gdy stwierdza: „potrzeba było dużo czasu, zanim ukształtował się dogmat Kościoła, nim rozwinęła się teologia, gdy tymczasem to, co dla wiary i życia Kościoła istotne, w liturgii było zawarte od początku”²⁰. Celebracja liturgiczna jest jednak nie tylko miejscem przekazu Objawienia, ale w niej Objawienie trwa i jako samoudzielanie się Boga człowiekowi nieustannie się dokonuje.

Podstawowym źródłem dla teologii, czyli miejscem, skąd teologia czerpie życie, a nie tylko argumenty, jest właśnie Objawienie Boże, czyli Pismo Święte i Tradycja. Powstawanie Tradycji wynika z życia Pisma Świętego – słowa Bożego w Kościele, który przez soborową Konstytucję *Dei Verbum* określony jest mianem *creatura Verbi* i *sponsa Verbi* (KO 23). Istnieją trzy wyznaczniki prawdziwości Tradycji w Kościele, czyli wiary Kościoła i dwa główne sposoby jej egzystencji. Według Hermanna J. Pottmeyera owymi wyznacznikami Tradycji są: zgodność w wymiarze diachronicznym, długość trwania danej sprawy (*antiquitas*), zgodność w wymiarze synchronicznym, odwołująca się do przeszłości i terażniejszości (*universitas*) oraz zgodność o charakterze formalnym, czyli uznanie czegoś za prawdę przez Urząd Nauczycielski Kościoła (*formalitas*)²¹. Przekaz Tradycji dokonuje się natomiast na trzy sposoby: głoszenie-nauczanie (*lex credendi*), celebracja liturgiczna (*lex orandi*) i życie wspólnoty Kościoła (*lex vivendi*). Fakt ten wyraźnie podkreśla Konstytucja o Objawieniu Bożym w słowach: „Kościół w swej

²⁰ M. RUSECKI, *Traktat o Objawieniu*, s. 505.

²¹ Por. H.J. POTTMEYER, *Normen, Kriterien und Strukturen der Überlieferung*, w: *Handbuch Der Fundamentaltheologie*, red. H.J. Pottmeyer, M. Seckler, K. Walter, t. 4, Stuttgart: UTB 2000, s. 101.

nauce, w swym życiu i kulcie uwiecznia i przekazuje wszystkim pokoleniom to wszystko, czym on jest, i to wszystko, w co wierzy” (KO 8). Uprzywilejowanym miejscem życia Tradycji w Kościele są Ojcowie Kościoła i liturgia, dlatego Sobór zaleca „studium Ojców Kościoła tak wschodnich, jak i zachodnich oraz studium świętych liturgii” (KO 23). Powyższe stwierdzenia stanowią fundament uprawiania teologii, która winna koncentrować się na Piśmie Świętym i Tradycji oraz na trzech głównych sposobach jej przekazu, czyli nauczaniu Kościoła, życiu Kościoła i jego liturgii²². Stwierdzenia te stanowią wskazówki dla teologii, gdzie winna ona szukać prawdy i co powinno znajdować się w centrum jej uwagi²³.

2. MIEJSCE LITURGII W TEOLOGII

Poza umiejscowieniem liturgii bezpośrednio po Biblii nowe *Ratio fundamentalis* nie mówi wprost nic o miejscu liturgii w teologii. Dlatego warto się odnieść w tym względzie do dokumentów Soboru Watykańskiego II, głównie do Konstytucji o liturgii (KL 16) i Dekretu o formacji kapłańskiej (DFK 16). Najpierw na uwagę zasługuje jednak sam sposób uprawiania teologicznej dyscypliny zajmującej się liturgią.

2.1. JAK UPRAWIAĆ TEOLOGICZNA NAUKĘ O LITURGII

Ratio poświęca sporo miejsca samemu sposobowi uprawiania nauki o liturgii, wskazując na jej charakter teologiczny i systematyczny oraz oddzielając ją wyraźnie od teologii pastoralnej, o której mówi w punkcie 170. Sam zaś wymiar praktyczny i formacyjny celebracji liturgicznej został ukazany w oddzielnym punkcie, bez włączania tych treści do głównego, teologicznego ujmowania liturgii. W punkcie bowiem 177 *Ratio* stwierdza: „Szczególnie wskazane jest zgłębianie *ars celebrandi*, by uczyć kandydatów do kapłaństwa, jak owocnie uczestniczyć w świętych misteriach i jak sprawować praktycznie liturgię, z szacunkiem i wiernością księgom liturgicznym”. Wracając do punktu 167, warto zwrócić uwagę, że ani tu, ani w KL 16 czy w DFK 16 nie pojawia się nazwa „liturgika” w odniesieniu do teologicznej nauki o litur-

²² Por. L. ŽÁK, *La teologia: statuto, metodo, fonti, strumenti*, w: *Teologia fondamentale*, t. 1, *Epistemologia generale*, red. G. Lorizio, Roma: Città Nuova 2004, s. 133-138.

²³ Por. B. MIGUT, *Teologia liturgiczna. Teologiczna nauka o liturgii w niemieckim obszarze językowym. Geneza i założenia teoretyczne*, „Teologiczne Studia Siedleckie” 12 (2015), s. 255- 256.

gii. Mowa jest o „świętej liturgii” jako dyscyplinie, KL 16 mówi o „nauce o świętej liturgii” (*disciplina de sacra Liturgia*), a DFK 16 o „świętej liturgii” (*sacra Liturgia*). Warto na to zwrócić uwagę, gdyż od nazwy „liturgika” odstępiono w wielu językach, a było to spowodowane zbyt technicznym i praktycznym potraktowaniem liturgii w samej nazwie. Już w 1921 r. Romano Guardini wprost odcina się od nazwy „liturgika”, gdyż ta – jego zdaniem – wskazuje wyraźnie, że teologiczna nauka o liturgii przynależy do teologii pastoralnej²⁴. Ukazanie się RFIS z 2016 r. jest dobrą okazją do dyskusji nad adekwatną nazwą teologicznej nauki o liturgii.

Według RFIS 167 aspekt pastoralny jest jednym z czterech aspektów uprawiania teologicznej nauki o liturgii, obok teologicznego, duchowego i prawnego. KL 16 wylicza pięć aspektów nauki o liturgii: teologiczny, historyczny, duchowy, duszpasterski i prawny. Tylko pozornie w RFIS znika aspekt historyczny, gdyż w dalszej części tekstu pada stwierdzenie, że „seminarzystów należy nauczyć rozróżniać między tym, co stanowi zasadniczą i niezmienną istotę liturgii, a jej różnymi elementami wprowadzonymi na przestrzeni czasów” (RFIS 167). Aspekt historyczny jest przez to wręcz wzmocniony i ściślej powiązany z teologicznym.

„Ponadto liturgia, poprzez prezentację tekstów i rytów zarówno Wschodu jak i Zachodu, winna być traktowana jako wyraz wiary i życia duchowego Kościoła” (RFIS 167). Stwierdzenie to najwyraźniej ukazuje istotę teologicznej nauki o liturgii, polegającą na odkrywaniu i ukazywaniu *lex orandi* Kościoła w relacji do *lex credendi*. Nawiązuje to do nauczania wspomnianego wyżej R. Guardiniego: „Przedmiotem systematycznej nauki o liturgii jest więc żywy, ofiarujący się, modlący się i sprawujący misteria łaski Kościół, czyli Kościół faktycznie spełniający kult wraz ze wszystkimi tego oznakami”²⁵.

2.2. DLACZEGO LITURGICZNA PERSPEKTYWA TEOLOGII?

Za ciekawe i ważne należy uznać też stwierdzenie RFIS, że wszystkie te aspekty studium liturgii mają być ukazywane „w powiązaniu z innymi dyscyplinami, aby seminarzyści mogli poznać w jaki sposób tajemnice zbawienia są obecne i dokonują się w czynnościach liturgicznych” (RFIS 167).

²⁴ Por. R. GAURDINI, *Über die systematische Methode in der Liturgiewissenschaft*, „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 1 (1921), s. 108.

²⁵ Tamże, s. 214.

Odpowiedzialność za powiązanie liturgii z innymi dyscyplinami spoczywa więc na wykładowcach świętej liturgii. Podczas, gdy w KL 16 odpowiedzialność ta spoczywała bardziej na wykładowcach innych dyscyplin teologicznych. Nauka o liturgii, według KL 16, jest odrębna od teologii dogmatycznej, Pisma Świętego, teologii życia wewnętrznego i pastoralnej, a wykładowcy tych przedmiotów winni „stosownie do wewnętrznych wymagań własnego przedmiotu, tak uwzględnić misterium Chrystusa i dzieje zbawienia, aby jasno uwidocznili się związek tych przedmiotów z liturgią i jedność formacji kapłana”. Wydaje się czyś oczywistym, że dla dobra teologii troska o powiązanie prawd wiary i życia chrześcijańskiego z liturgią spoczywają na wykładowcach zajmujących się liturgią, ale też innymi dyscyplinami teologicznymi.

Chcąc wskazać na konieczność perspektywy liturgicznej dla teologii, należy przywołać pokrótce wszystko to, co zostało już w tym artykule powiedziane. Perspektywa ta jest ważna najpierw dlatego, że Pismo Święte, jako główne źródło Objawienia Bożego, dzięki sakramentalnemu działaniu Chrystusa, mocą Ducha Świętego żyje w liturgii Kościoła. Liturgia pomaga „wrosnąć w Kościół, prawdziwe Ciało Chrystusa, aby uczestniczyć w Duchu Chrystusa i przyjmować Jego słowa, nie jako martwą literę, ale jako słowa zawsze żywe i życiodajne. W Kościele właśnie słowa te pozostają zawsze żywe, bo zawsze wypowiada je samo osobowe Słowo Boże”²⁶. Liturgia jest teologią pierwszą (*theologia prima*), w której wyznanie wiary zostaje przemienione w doświadczenie wiary i staje się pierwszym konkretnym, choć symbolicznym sposobem wyrażania się myśli teologicznej, i to postaci modlitwy i uwielbienia Boga. Liturgia jest miejscem, w którym buduje się i rozwija wiara teologa, niezbędna do uprawiania teologii także naukowej. Mówił o tym Jan Paweł II: „Jeżeli teologia (*bogo-słowie*) jest słowem o Bogu, nauką o Bogu – to jest to równocześnie słowo i nauka zrodzone ze Słowa samego Boga. Nie można nigdy o tym zapomnieć, wnikając w poszczególne aspekty „naukowości teologii”. Dla nauki i dla każdego rodzaju naukowości podstawowym pozostaje stosunek do rzeczywistości w prawdzie. Wszelka ludzka (naukowa) prawdziwość teologii staje wobec pierwszeństwa Prawdy Bożej. [...] Jest to prawidłowe rozumienie w wierze tej Rzeczywistości, która tylko jako ostateczny owoc wiary może osiągnąć swą ostateczną rzeczywistość, czyli pełnię widzenia (uszcześliwiającego)”²⁷.

²⁶ L. BOUYER, *Wprowadzenie do życia duchowego*, s. 17.

²⁷ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie skierowane na spotkaniu w Częstochowie do uczestników Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej w 1991 r.*, w: *Świadectwo Kościoła kato-*

Wielu współczesnych teologów uświadamia sobie, że synteza teologii, na której potrzebę wskazuje II Sobór Watykański (KL 16; DFK 16), nie może być wyłącznie intelektualna, lecz życiowa. Teologia nie może mówić o prawdach wyłączonych z życia, ale o rzeczywistości Boga żywego, objawiającego się ludziom dla ich życia. Dlatego teologia powinna koncentrować się na misterium Chrystusa i prowadzić do żywego postrzegania go w Kościele, w celebracji liturgicznej i w konkretnym życiu chrześcijańskim²⁸. Tak objawia się szczególne znaczenie teologii liturgicznej, skoncentrowanej na łącznym ukazywaniu trzech składowych elementów liturgii, czyli zbawczego misterium Boga, celebracji liturgicznej i życia chrześcijańskiego. Może być ona sprawowana z perspektywy każdego z elementów liturgii. Teologia liturgiczna jest najdoskonalszym spełnieniem liturgicznej perspektywy teologii.

3. PODSUMOWANIE

Nowy dokument Kongregacji do Spraw Duchowieństwa Stolicy Apostolskiej z 16 grudnia 2016 r., zatytułowany *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, jest ważną pomocą w znalezieniu właściwego miejsca liturgii w teologii i sposobu uprawiania teologii. Podaje on, można powiedzieć, ranking przedmiotów wykładanych w seminariach duchownych. Na pierwszym miejscu znajduje się studium Pisma Świętego, będącego duszą teologii (por. DV 24), a zaraz po nim studium świętej liturgii, która „winna być uznana za dyscyplinę podstawową”. Stało się tak dlatego, że Biblia wraz z liturgią są teologią żywą, teologią pierwszą (*theologia prima*) i podstawowym *locus* dla całej teologii. Wpływ na to ma też nowe, pogłębione rozumienie liturgii w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* i u współczesnych teologów, takich jak Jean Corbon, Achille M. Triacca, Alexander Schmemmann czy Joseph Ratzinger, oraz głębsze powiązanie liturgii z Objawieniem Bożym i jego przekazem. Autor dostrzega szczególne znaczenie teologii liturgicznej, skoncentrowanej na łącznym ukazywaniu trzech składowych elementów liturgii, czyli zbawczego misterium Boga, celebracji liturgicznej i życia chrześcijańskiego. Może być ona sprawowana z perspektywy każdego z elementów liturgii. Teologia liturgiczna jest najdoskonalszym spełnieniem liturgicznej perspektywy teologii.

---

lickiego w systemie totalitarnym Europy środkowo-wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy środkowo-wschodniej (KUL, 11-15 sierpnia 1991), Lublin: RW KUL 1991, s. 307.

²⁸ Por. B. MIGUT, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, s. 211.

BIBLIOGRAFIA

- BOUYER Louis: Wprowadzenie do życia duchowego. Zarys teologii ascetycznej i mistycznej, przeł. Lucyna Rutowska, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1982.
- CORBON Jean: Liturgia – źródło wody życia, przeł. Anna Foltańska, Poznań: W drodze 2005.
- FAGERBERG David W.: Theologia prima. Czym jest teologia liturgiczna?, przeł. Laura Bigaj, Kraków: Fundacja Dominikański Ośrodek Liturgiczny 2018.
- GAURDINI Romano: Über die systematische Methode in der Liturgiewissenschaft, „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 1 (1921), s. 97-108.
- KWIECIEŃ Tomasz: Wprowadzenie, w: J. Corbon, Liturgia – źródło wody życia, przeł. Anna Foltańska, Poznań: W drodze 2005, s. 5-9.
- MARSILI Salvatore: Teologia liturgica, w: Nuovo dizionario di liturgia, red. Domenico Sartore, Achille M. Triacca, Roma: San Paolo Edizioni 1984², s. 1508-1525.
- MARSILI Salvatore: La liturgia nel discorso teologico odierno. Per una fondazione della liturgia pastorale: Individuazione delle prospettive e degli ambiti specifici, w: Una liturgia per l'uomo. La liturgia pastorale e i suoi compiti, red. Pelagio Visentin, Aldo Natale Terrin, Romano Cecolin, (seria: Caro Salutis Cardo), Padova: EMP 1986, s. 14-47.
- MIGUT Bogusław: Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007.
- MIGUT Bogusław: Teologia liturgiczna jako ukierunkowanie teologii na Objawienie Boże w perspektywie życia chrześcijańskiego, w: Félix María AROCENA, David W. FAGERBERG, Bogusław MIGUT, Manlio SODI, Teologia liturgiczna. W poszukiwaniu syntezy teologii, red. Bogusław Migut, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013, s. 139-183.
- MIGUT Bogusław: Teologia liturgiczna. Teologiczna nauka o liturgii w niemieckim obszarze językowym. Geneza i założenia teoretyczne, „Teologiczne Studia Siedleckie” 12 (2015), s. 253-266.
- POROSŁO Krzysztof: Wpływ teologii liturgii Jeana Corbona na sekcję liturgiczną «Katechizmu Kościoła Katolickiego», „Roczniki Teologiczne” 61 (2014), z. 8, s. 133-152.
- POTTMEYER Hermann J.: Normen, Kriterien und Strukturen der Überlieferung, w: Handbuch Der Fundamentaltheologie, red. Hermann Pottmeyer, Max Seckler, Kern Walter, t. 4, Stuttgart: UTB 2000, s. 124-152.
- RUSECKI Marian: Traktat o Objawieniu, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2007.
- SCHMEMANN Alexander: Za życie świata, przeł. Andrzej Kempfi, Warszawa: Novum 1998.
- ŚWIERZAWSKI Waław: Dynamiczna „Pamiętka” Pana. Eucharystyczna anamneza Misterium Paschalnego i jego egzystencjalna dynamika, Kraków: PTT 1980.
- ŚWIERZAWSKI Waław: Pro cuius amore. Myślenie, modlitwa i czyn, Wrocław: WWKA 1984.
- TRIACCA Achille M.: „Liturgia” „locus theologicus” o „theologia” „locus liturgicus”? Da un dilemma verso una sintesi, w: Paschale Mysterium. Studi in memoria dell' Abate Prof. Salvatore Marsili (1919-1983), red. Giustino Farnedi, (seria: Studia Anselmiana 91. Analecta Liturgica 10), Roma: Benedictina – Ed. Abbazia S. Paolo 1986, s. 193-233.
- TRIACCA Achille M.: Sacerdozio ministeriale: valenze teologico-trinitarie. Contributo alla Spiritualità del presbitero, „Liturgia” 32 (1998), s. 413;
- ZORDAN Davide: Connaissance et Mystère. L'itinéraire théologique de Louis Bouyer, Paris: Cerf 2008.
- ŽÁK Lubomir: La teologia: statuto, metodo, fonti, strumenti, w: Teologia fondamentale, t. 1: Epistemologia generale, red. Giuseppe Lorizio, Roma: Città Nuova 2004, s. 11-233.

LITURGICZNA PERSPEKTYWA TEOLOGII

Streszczenie

Ważną pomocą w znalezieniu właściwego miejsca liturgii w teologii i sposobu uprawiania teologii jest nowy dokument Kongregacji ds. Duchowieństwa Stolicy Apostolskiej z 16 grudnia 2016 r., zatytułowany *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Dokument ten podaje nową kolejność przedmiotów wykładanych w seminariach duchownych. Na pierwszym miejscu znajduje się Pismo Święte, będące duszą teologii (por. DV 24), a zaraz po nim studium świętej liturgii, która „winna być uznana za dyscyplinę podstawową”. Stało się tak dlatego, że Biblia wraz z liturgią są teologią żywą, teologią pierwszą i podstawowym *locus* dla całej teologii. Wpływ na to ma też nowe, pogłębione rozumienie liturgii w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* i u współczesnych teologów (J. Corbon, A.M. Triacca, A. Schmemmann, J. Ratzinger) oraz głębsze powiązanie liturgii z Objawieniem Bożym i jego przekazem. Autor dostrzega szczególne znaczenie teologii liturgicznej, skoncentrowanej na łącznym ukazywaniu trzech składowych elementów liturgii, czyli zbawczego misterium Boga, celebracji liturgicznej i życia chrześcijańskiego. Może być ona sprawowana z perspektywy każdego z elementów liturgii. Teologia liturgiczna jest najdoskonalszym spełnieniem liturgicznej perspektywy teologii.

Słowa kluczowe: liturgia; teologia; *Ratio fundamentalis* 2016; Biblia; *theologia prima*; *theologia secunda*; Objawienie Boże; przekaz Objawienia Bożego; teologia liturgiczna; teologia systematyczna; teologia pastoralna.